

ВІДГУК

офіційного опонента доктора філософських наук

Бродецького Олександра Євгеновича

на дисертацію Петрушкевич Марії Стефанівни

«Релігійні комунікації як об'єкт впливу

масової культури: український контекст»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за

спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство

Нагальна потреба оптимізації методологічного ресурсу української релігієзнавчої науки – незаперечна. Розширення тематичного спектру досліджень та підвищення їхньої прикладної ефективності вимагає інтенсифікувати увагу не лише до проблем історії релігії чи філософії релігії, а й активно розробляти питання, що стосуються соціальної прагматики функціонування релігійної свідомості та релігійних практик. Уже з огляду на це обрання саме такої теми дослідження відповідає нагальному завданню подальшого розвитку релігієзнавства в нашій країні.

До того ж дається взнаки те, що продуктивні теоретичні надбання комунікативної філософії, філософської антропології та філософії діалогу часто актуалізовані в нашому дискурсивному просторі лише на суто концептуальному, подекуди спекулятивному рівні. Тим часом важливо опредметнювати ці цінні концептуально-методологічні надбання, відповідний категоріально-термінологічний апарат і пізнавальні методики конкретними соціально-прикладними явищами, залученими в аналіз через їхню призму.

Одним з таких явищ і є релігійна комунікація та її сучасний мас-культурний простір. Дослідницькі ініціативи, присвячені цій проблематиці, корисні ще й тим, що інформаційний простір України та його аксіосфера є доволі стихійними. Вони мало організовані глибокими смислами та гуманістичними ціннісними критеріями. А отже, несумнівною є потрібність фундаментальних досліджень феномена масової комунікації. Адже від

нарощення масиву відповідних теоретичних розвідок, хай і опосередковано, але все ж залежить потенціал якісної оптимізації стану справ і тенденцій в інформаційно-комунікативному середовищі, зокрема, й релігійному. Релігієзнавство є філософською спеціальністю, і воно не може обмежуватися лише описовою функцією. Ціннісно-орієнтаційні ефекти етичного вдосконалення досліджуваних реалій релігійного життя – це теж одне з призначень релігієзнавчої науки. Цими та іншими обставинами зумовлюється справді висока міра актуальності дослідження М. С. Петрушкевич.

Дисертація коректно структурована, її вступ містить усі належні елементи, які «програмують» дослідницькі вектори, окреслюють здобуту наукову новизну, теоретичну і практичну функціональність результатів цієї наукової праці. Складається вона з чотирьох логічно пов'язаних між собою розділів. У них простежуються доволі струнка лінія розгортання аналізу. Кожен наступний блок тексту дедуктивно узгоджений з попереднім матеріалом.

У першому розділі дисертантка ретельно інтерпретує ключові аспекти наукового дискурсу довкола предметного поля її дослідження. Беруться до уваги як світові напрацювання щодо цього, так і українські. Зокрема, істотну увагу приділено осмисленню змісту теоретичних праць, присвячених власне феноменові релігійної комунікації. З одного боку, авторка констатує позицію багатьох провідних теоретиків-гуманітаріїв щодо інтерсуб'єктивності як аксіо-праксеологічного підґрунтя феномена комунікації. Маркер суверенності (хай і відносної та лабільної) учасників інтерсуб'єктивної взаємодії визначається як один з першорядно показових щодо її сутності. З іншого ж боку, дослідниця привертає увагу до висновків цілої низки науковців щодо того, що особливості масової комунікації дедалі відчутніше завдають корозії інтерсуб'єктивній визначеності комунікації. Це має свою екстраполяцію і на важливі тенденції метаморфоз у сфері релігійної комунікації, яка в різний спосіб реагує на це: або піддаючись відповідним тенденціям, або стихійно чи організовано шукаючи певного імунітету проти них.

Значну увагу приділяє дисертантка евристичному потенціалові комунікативної філософії щодо її можливостей надати конструктивні методологічні дороговкази дослідженню релігійної комунікації. Концепти відповідальності, свободи, екзистенційності особистісного самовизначення, зустрічі, діалогічності розкриваються в палітрі їх інтерпретації різними мислителями і з екстраполяцією на релігійно-комунікативний процес. Слушно вибудовує дисертантка аналіз варіативності їхнього прояву і в комунікації загалом, і, зокрема, в релігійній комунікації.

У дисертації простудійовані дослідницькі вектори теорії гегемонії та висвітлено форми обґрунтування в науковому дискурсі зв'язків гегемонії мас-медіа із конституванням специфіки масової людини. В цьому руслі дисертантка доволі слушно увиразнює науково-експертні погляди на опосередкованість сучасного соціуму технологічною інфраструктурою. Висвітлюється аналіз специфічних механізмів її впливу на соціальну, психологічну, світоглядну ситуацію сьогодення.

М. С. Петрушкевич узагальнює те поле тяжіння, яке вимальовується в актуальних наукових дослідженнях з означеної проблематики. А саме: перебування релігійної комунікації між полюсами екзистенційної заглибленості, сокровенності, персоналізованості і, навпаки – маніпулятивності, яка в сучасну добу набуває набагато більш розгалужених і нелінійних форм завдяки палітрі її технологічних іпостасей.

Важливо, що аналізуючи форми осмислення в наукових дослідженнях феноменів релігійної комунікації та масової культури, дисертантка вдало кристалізує наявні пізнавальні та методологічні лакуни. Це стає трампліном для розгортання простору евристичності саме цього дослідження. Доповнює аналітичний огляд спектру наукових напрацювань рефлексія над філософсько-антропологічними висновками щодо масової культури і масової людини. Тут акцентується набуття домінантності суб'єкт-об'єктним форматом комунікації в межах сучасної масової культури й оцінюються бачення дослідниками антропологічних і ціннісних ризиків такої домінантності.

Другий розділ деталізує аналіз підходів, відповідно до яких осмислюється масова комунікація. Тож тут окреслено транслятивну дієвість медіа-культри як чинника поширення релігійної комунікації. На цьому ґрунті авторка унаочнює кореляцію специфіки й динаміки функціонування інформаційного суспільства і релігійної комунікації.

Істотними теоретичними здобутками цього розділу є висновки про контраверсійність соціальних ефектів функціонування мас-медіа як ядра масової комунікації. Зокрема, піддано експлікації ті, на думку дисертантки, потенційно незворотні соціально-психологічні і ціннісні зміни, які «програмуються» всевладністю мас-медіа і стандартизованих механізмів смислотворчості, котрі в них закладені. Не менш науково насиченим є осмислення гострих альтернатив, перед вибором з-поміж яких опиняється в сучасному суспільстві релігійна асціосфера щодо пріоритетних механізмів здійснення комунікації.

Відповідно, дисертантка осмислює контексти, в яких релігійна комунікація мусить керуватися, з одного боку, критеріями інформаційної привабливості в публічному просторі, а з іншого, – завданням зберегти автентичне єство нарації та діалогу щодо досвіду сакрального і комунікації з ним та довкола нього. На цьому ґрунті з'являється можливість аналізу ціннісної координованості місії кураторів інформаційних структур релігійних спільнот. Це створює передумови моніторингу міри їхньої відповідальності за конструктивну, гуманістичну наповненість комунікації, а не лише за її конвертованість в ефекти нарощення числа adeptів та здобуття відповідних іміджевих і комерційних переваг.

Третій розділ дисертаційного дослідження, поза сумнівом, містить багато влучно проаналізованого, структурованого, кристалізованого масиву нової наукової інформації, здобутої шляхом чіткої класифікаційної роботи. І спирається це на деталізовану увагу до емпіричного соціально-релігійного матеріалу. Тож перед читачем постає суголосся дефініцій концепту релігійної комунікації, а також її морфологія та функціональні особливості. Цікаво, що

авторка бачить й обґрунтовує в релігійній комунікації єдність екзистенційно-нумінозного, діалогічно-просвітницького (чи діалогічно-настановчого) та праксеологічно-подієвого вимірів. Водночас висвітлюється специфічний для релігійної комунікації горизонт: зорієнтованість на трансценденцію, що вимагає особливої «оптики» та «акустики» як з боку продуцентів інформаційного наповнення, так і з боку його сприймачів. Тож М.С. Петрушкевич і здійснює розгляд специфіки функціонування в українському контексті релігійної преси, радіо-, теле- й Інтернет-форматів релігійної комунікації.

Четвертий розділ привертає теоретичну увагу до феномена нових медіа і притаманних їм можливостей релігійної комунікації. Причому здійснюється доволі продуктивна спроба проаналізувати комунікативні риси, притаманні новим медіа (соцмережам, блогосфері тощо), на ґрунті застосування засад філософії діалогу до розгляду їхніх контенту та комунікативної прагматики. Влучно розкрито в розділі тенденції висвітлення в релігійних ЗМІ гендерної проблематики та виявлено певні патріархальні стереотипи і домінанти щодо цього, які, згідно з оцінкою дисертантки, переважають в українських медіа.

На цьому тлі з'являються реальні ознаки істотної наукової новизни дисертаційного дослідження. На наш погляд, вона, зокрема, визначається таким: 1) застосуванням методології комунікативної філософії, філософської антропології до комплексного аналізу не просто масової культури, а саме такого її сегменту, як масові комунікації, зокрема, у так званих «нових медіа»; 2) ретельною систематизацією відповідного емпіричного матеріалу в Україні; 3) вдало реалізованими в дослідженні взірцями міждисциплінарності на межі релігієзнавства, культурології, філософської антропології, соціальної філософії, соціальної психології, теорії журналістики і паблік рилейшнз.

Проаналізовані особливості дисертаційного дослідження переконують: його концептуальна обґрунтованість, емпірична релевантність, теоретичне і практичне значення – несумнівні. А проте вважаємо за можливе висловити й низку міркувань *рекоме́ндаційного характеру*.

Ми вже констатували вагомість наукової новизни рецензованої дисертації. Однак у блоці «Вступу», спеціально присвяченому розкриттю наукової новизни, поряд зі справді ґрунтовними тезами, є деякі формулювання, які просто містять загальновідому чи самоочевидну інформацію. Наприклад, (у рубриці «Уперше»): *«Мас-медіа розглядаються як впливові засоби, за допомогою яких конструюється сучасне суспільство»* (с.25); *«Нові медіа знаходяться у двох смислових полях: масової комунікації та діалогічної приватної комунікації»* (с. 26); *«Вони [нові медіа] використовують форму діалогу або полілогу, проте за характером впливу ближчі до масової комунікації, а не діалогічної»* (с. 26) тощо. Подібні тези лише розгортають зміст, очевидно закладений у відповідних поняттях. Тож у частині «Вступу», де сконцентровано наукову новизну, вони зайві. Адже формулювання новизни має бути гранично концентроване, кристалізоване й зодягнуте лише в ті вербальні оболонки, які справді цю новизну виражають. А втім, сподіваємось, що їхня наявність там – це лише текстуальний недогляд.

У висновках до 4-го розділу стверджується: *«Одночасно популярність релігійної тематики у нових медіа свідчить про не спадаючу зацікавленість релігією у масової аудиторії. У такому випадку не можна говорити про секуляризацію сучасного світу»* (с. 385). Звісно, дедалі активніше ситуація з релігійністю в західному світі сьогодення характеризується через термін «постсекулярність», що у деяких суттєвих моментах становить альтернативу класичним форматам секулярності, хоч і не скасовує низки принципових особливостей секулярного соціуму. Але в будь-якому разі з самого факту уваги людей до релігійної тематики ще зовсім не впливає, що для них обов'язково не є основними секулярні форми життя і свідомості. Вони можуть бути і переважно секулярними. Адже зацікавленість релігійною тематикою і увага до відповідної інформації може свідчити просто про пізнавальний чи етичний інтерес до спадщини релігій або ж до їхньої соціальної чи культурної функціональності. Причому нерідко такий інтерес може ґрунтуватися і на критичній настанові щодо релігії загалом або певних конфесійних традицій.

Навіть суспільне середовище з високим рівнем інтересу до релігійної інформації аж ніяк не може тільки за рахунок цього бути охарактеризоване як «не секулярне». Для таких тверджень потрібні додаткові ідентифікатори.

На наш погляд, огляд специфіки релігійної комунікації в різних формах релігійних засобів масової інформації доцільно було б доповнити аналізом представленості релігійної тематики також і в контенті світських друкованих і радіотелевізійних ЗМІ. Дисертантка усвідомлює, що «релігійна тематика, безперечно, присутня і у світській пресі, що також творить поле релігійної комунікації» (с 218). Але все ж дослідниця обмежується лише побіжною вказівкою на це. А тим часом завдяки предметнішому, більш розгорнутому аналізу цього можна було б класифікувати тенденції уваги до аспектів висвітлення у світських медіа України інформації, пов'язаної з релігіями і конфесіями. Адже вектори такої інформації часто впливають і на особливості комунікації в самих релігійних спільнотах. У руслі цього цікавими були б й експертні рекомендації дисертантки щодо шляхів підвищення релігієзнавчої компетентності тих світських журналістів, які висвітлюють теми, дотичні до функціонування релігійного світогляду в культурі або релігійних структур в соціумі. Адже досить часто рівень відповідних репортажів і сюжетів засвідчує поверховість (а подекуди й елементарне профанство) представників журналістського контингенту, яким доручається таке висвітлення. Такий блок виграшно доповнив би зміст 4-го розділу.

Доволі ґрунтовний і деталізований аналіз специфіки релігійних друкованих ЗМІ в Україні набув би ще більшої рефлексивності, якби у відповідний параграф було внесено, бодай побіжно, елемент порівняльності (відповідно до обраних дослідницею критеріїв) з досвідом хоча б кількох показових зразків релігійної преси в Європі та Америці. На цьому ґрунті ясніше б увиразнилися лакуни якості роботи українських видань. І у свою чергу з'явився б додатковий шанс використати результати такого порівняння для розробки методик оптимізації фахової підготовки відповідних кадрів у закладах релігійної освіти. В такий спосіб релігієзнавче академічне дослідження

виступило б ідейним мотиватором руху релігійних спільнот до якісних змін у своїй інформаційній роботі.

На наш погляд, вдало б доповнила зміст дисертації тематична лінія, спеціально присвячена релігійно-мистецькій, релігійно-естетичній масовій комунікації – і не тільки в аспекті висвітлення через медіа суто релігійного мистецтва. Ідеться і про світські твори сучасного мистецтва і художньої літератури, де в тих чи інших формах відображені й релігійні, сакральні образи, сюжети, ціннісні, життєво-поведінкові взірці. Навіть сучасні українські література і живопис (не кажучи про світові) дають чимало цікавого матеріалу для відповідного аналізу. На цьому тлі вимальовувалися б ракурси бачення критеріїв ціннісних, етичних ефектів (як зі знаком «плюс», так і зі знаком «мінус»), які транслюються в соціум через той чи інший конкретний мистецький взірець презентації релігійного змісту. Увага до цих аспектів надала б дослідженню додаткової ціннісно-орієнтаційної евристики. А втім, можливо, це стане предметом подальших студій дисертантки або її колег.

Але для нас очевидно: значна теоретична вага здійсненого дослідження аж ніяк не усувається цими рекомендаційними міркуваннями.

Всім ключовим теоретичним позиціям дисертації відповідає зміст опублікованої одноосібної монографії М. С. Петрушкевич – «Релігійна комунікація у контексті масової культури» (Острог, 2018). Таку саму відповідність констатуємо й щодо фахових статей та апробаційних публікацій, перелік яких зазначено і в анотації до дисертації, і в авторефераті. Всі чинні вимоги нормативних актів щодо кількісних і якісних параметрів публікацій (зокрема, й закордонних та опублікованих в журналах, які індексуються в наукометричних базах даних) дисертанткою додержані. Список використаної літератури містить 492 позиції. Автореферат цілком чітко компресує основний зміст дисертації і дає адекватне уявлення і про її методологію, і про наукову новизну.

Тому, на нашу думку, є достатні підстави об'єктивно кваліфікувати дисертацію **Петрушкевич Марії Стефанівни «Релігійні комунікації як**

об'єкт впливу масової культури: український контекст» як цілісне, самостійне, належно обґрунтоване й коректно методологічно оснащене наукове дослідження. Воно справді відзначається концептуальною науковою новизною, комплексністю осмислення теми та міждисциплінарним характером. Дисертація відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Кабінетом Міністрів України (Постанова № 567 від 24 липня 2013 р., в чинній нині редакції).

Тож Марія Стефанівна Петрушкевич варта присудження їй наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство.

**Офіційний опонент,
доктор філософських наук,
доцент кафедри культурології,
релігієзнавства та теології,
в. о. декана філософсько-теологічного факультету
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича**

О. Є. Бродецький

